

تعیین ارتباط بین حکومت سربداران و علماء (صوفیه، فقهاء) با آموزه‌های شیعی و عرفانی

مهتاب عشقی عراقی^۱، محمد رضا آقاجانی^۲
احمد رضا واثق^۳، همایون عرب^۴

چکیده

حکومت سربداران اولین حکومت مردمی شیعه در ایران محسوب می‌شود این حکومت برای اولین بار پس از سال‌ها برقراری حکومت‌های سنی مذهب و نیز هجوم و استیلای مغول بر ایران، در محدوده قلمرو خود مذهب شیعه را رسمیت بخشیدند. قیام سربداران را یک نهضت موفق و اثرگذار شیعه معرفی می‌کنند که امرای آن توانستند در مدت کوتاه حکومتشان، آبادانی‌های بسیاری به بار آورند و تا حد زیادی خرابی‌های دوران مغول را جبران کنند. آنان به فکر بهبود زندگی مستضعفین و وستم دیدگان شهری و روستایی بودند و در این زمینه موفقیت‌های خوبی به دست آوردند و در شهر سبزوار پایتخت حکومتشان سکه‌های دوازده امامی را ضرب کردند. راه آنها بعدها توسط حکومت قدرتمند صفویه دنبال شد و مذهب شیعه در همه کشور، رسمیت پیدا کرد. سربداران ابتدا از نفوذ عالمان صوفیه استفاده کرد و به حکومتش قوام داد درچنین محیطی، عالمان تنها راه حفظ این حکومت و نیز ترویج مذهب تشیع واقعی بودند. بنابراین، هم حکومت برای حیات خود به عالمان نیاز داشت و هم عالمان به منظور ترویج تشیع به حکومت سربداران نیاز داشتند. نوع تحقیق با توجه به هدف، کاربردی و

۱. دانشگاه آزاد اراک

۲. دانشگاه آزاد اراک

۳. دانشگاه آزاد اراک

۴. دانشگاه آزاد اراک

از نظر ماهیت و روش توصیفی همبستگی می باشد که با استفاده از مطالعات میدانی به بررسی وضعیت موجود پرداخته است. برای گردآوری داده‌ها از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شد. پایایی پرسش‌نامه ۰/۸۵ از طریق آلفای کرانباخ بدست آمد، داده‌ها بوسیله نرم افزار SPSS و با استفاده از آزمون‌های کلموگروف اسمیرنوف، پیرسون، رگرسیون خطی و Anova تجزیه و تحلیل شدند و نتایج نشان داد که: بین حکومت سربداران و فقهاء رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. بین حکومت سربداران و صوفیه همبستگی مثبت وجود دارد. بین حکومت سربداران و آموزه‌های شیعی و عرفاتی رابطه و همبستگی مثبت وجود دارد.

واژگان کلیدی: علماء، صوفیه، فقهاء، حکومت سربداران

مقدمه

سبزوار مانند قم از دیرباز مرکز شیعیان بود و در عین حال پایگاه و جایگاهی علیه حکام وقت که بیشترین آنها چشم به خلافت عباسیان در بغداد داشتند (حقیقت، ۱۳۵۸، ص ۲۴). هر عصیان و جنبشی که در سبزوار روی می‌داد، آن را بدعت و برپاکننده‌گان آن را «رافضی» می‌نامیدند. مگر نه این است که در سیر تاریخ اسلام، شیعیان را رافضی و بدعت‌گرا می‌خواندند. اگر چه پهلوان عبدالرزاق را اولین امیر حکومت سربداری دانسته‌اند اما آنچه مهم است این است، در جنبش سربداران، نقش تشیع به‌خوبی آشکار و متجلی است، شیعیان سبزوار هر بامداد جمعه، اسبی را به آذین وزین بسته و در شهر می‌گردانیدند و ظهور امام غائب را انتظار می‌کشیدند. مگر نه این است اینگونه تظاهرات دینی که جنبه سیاسی شدید داشت خوشایند عمال ایلخانان نبود. در حقیقت شیعیان سزاوار با این کارشان، دست به عصیان و قیام می‌زدند. اسب گردانیدن در شهر بعنوان انتظار امام زمان (عج) خود نوعی آمادگی سیاسی جهت قیام بود که با این عمل عمال ایلخانان را به مبارزه می‌طلبیدند. با آنکه شیعیان در اقلیت بودند اما کمتر با عمال حکومتها کنار می‌آمدند و مأمورین دولت هم از غارت و یغمای شهرها و محلات شیعه‌نشین کوتاهی نمی‌کردند. غارت محله معروف کرخ بغداد که محل سکونت و زندگی شیعیان بود در تواریخ بغداد به تکرار روایت شده است، این غارتها که بیشتر از روی تعصبات عقیدتی بود، جز ویرانی شهرها و بلاد، اثر و نتیجه دیگری بدست نمی‌آورد (مرتضوی، ۱۳۵۸، ص ۳۱۲). جنبشی که سربداران بنا نهادند، یک نهضت و حرکت مذهبی بود با الهام از فرهنگ

تشیع راستین و مکتب اهل بیت و رادمردان پاکباخته اسلام. به همان اندازه که سربداران آشکارا و بی‌پروا از مذهب شیعه دفاع می‌نمودند، در مقابل، همسایگان شرقی یعنی آل‌کرت نیز خود را حامی و مدافع اهل تسنن می‌دانستند و بر اثر همین اختلاف مذهبی و عقیدتی بود که نبرد امیران آل‌کرت با سربداران سال‌ها و سال‌ها به طول انجامید. سبزوار در آستانه نهضت سربداران از شهرهایی بود که در آن شیعیان آزادانه از ولایت و محبت خاندان پیامبر اکرم و اهل بیت سخن می‌گفتند و در اثر ستم عقیدتی دیر سالی که بر آنها تحمیل شده بود از سب و لعن نمی‌هراسیدند و شیخ خلیفه-که ذکر احوال آن گفته خواهد شد-در مساجد شهر سبزوار به تبلیغ می‌پرداخت. او که از مریدان شیخ بالوی مازندرانی بود به زعم علمای وقت از مذهب «ناحق» سخن می‌گفت. تردیدی نیست مقصود از این مذهب ناحق همان مذهب تشیع می‌باشد. راه و رسم شیخ خلیفه بر علمای وقت خوش نیامد و گویا او را شبی در مسجد جامع شهر مصلوب یافتند. مرید و شاگردش «شیخ حسن جویری» راه شیخ خلیفه را دنبال کرد و زمینه را جهت قیام سربداران فراهم ساخت (کشاوری، ۱۳۵۱، ص ۵۴). بدین‌سان سبزوار در قرن هشتم هجری و در آستانه نهضت سربداران، چهره‌ای شگفت داشت. از سویی عمال ایلخانان از هیچ‌گونه ستم بارگی کوتاهی ننموده و از سویی دیگر شیعیان هر هفته اسبی را در شهر یدک می‌کشیدند و به عنوان انتظار ظهور امام زمان (عج) دست به نمایش سیاسی می‌زدند. پیشه‌وران و اصناف هم با صوفیان و در اویش آزاده در تماس بودند و نیز پهلوانان و عیاران شهر، مدافع ضعیفان و مخالف عمال ایلخانی بودند. درحقیقت قیام شیخ خلیفه و شیخ حسن جویری و همگامی پهلوان عبدالرزاق باشتینی با آنها، زمینه را برای بسیاری از نهضت‌های آن عصر و پس از آن، فراهم ساخت کار بدانجا رسید که امیران خودکامه هر مبارزی را سربدار می‌نامیدند و (راوندی، ۱۳۵۴، ص ۶۷-۸۷). مورخین درباری وقت هم سربداران را فتنه‌جو، آشوب‌طلب و شطار (راهزن) می‌نامیدند سربداران جوین و اسفراین و جاجرم و بیارجمند را مسخر کردند. عبدالرزاق نیز خود را امیر نامید و بر مسند حکومت تکیه زد خطبه و سکه به نام خویش فرمود. در سال ۷۳۸ هجری در پی نزاع پیش آمده بین عبدالرزاق و برادرش وجیه‌الدین مسعود، عبدالرزاق بقتل رسید. امیران خراسان که ارغونشاه جانی‌قربانی در راس ایشان قرار داشت اجلاس کردند و قرار گذاشتند تا سه سپاه در روز و ساعت معین به هنگام نیمروز به یکدیگر پیوسته سپس یکجا به لشکریان سربدار بزنند. سربداران به رهبری وجیه‌الدین مسعود هر یک را

جداگانه تارومار کرده غنیمت فراوان بدست آوردند. امیر ارغونشاه بیهوده کوشید تا وحشت و حراس به سپاهیان راه نیابد و در آخر خود نیز گریخت و سرداران سربلند وارد نیشابور گشتند و وجیه‌الدین مسعود خود را سلطان خواند. (این روز را روز پیروزی ایرانیان بر ترکان یعنی صحرائشینان مغول و ترک می‌شمارند. امیر ارغونشاه به ساحل اترک فرار کرد و فرزندش محمدبک در واحه‌های دامنه شمالی کوه‌های کوپت داغ متواری شد و نیشابور، سرخس، زاوه، طوس و جام بدست سرداران افتاد و حدود قلمرو آنان از مغرب به دامغان و از مشرق به جام و از شمال به خوبوشان و از جنوب به ترشیز رسید. امیر وجیه‌الدین مسعود برای جلب توجه روستائیان ۱۲۰۰۰ نفر از ایشان را وارد دستجات لشکری کرد و مستمری دائم و علوفه داد. چیزی از پیروزی سرداران بر ارغونشاه و امیران مغول و ترک خراسان نگذشت که وجیه‌الدین مسعود ناگزیر شد حسن جوری را که در دژ محبوس بود و به خواری روز می‌گذراند آزاد کند. امیر وجیه‌الدین مسعود ظاهراً به شیخ حسن بسیار حرمت میکرد. در مسجد جامع سبزوار ضمن خطبه نام شیخ را نخست و نام وجیه‌الدین را بعد از وی می‌آوردند. گویی در دولت سرداران دو رییس وجود داشت، یکی روحانی یعنی شیخ حسن و دیگری سیاسی یا سلطان وجیه‌الدین مسعود. در آغاز شیخ حسن جوری و وجیه‌الدین مسعود متفقاً کار می‌کردند ولی بزودی چنانچه انتظار میرفت بین ایشان اختلاف نظر پیدا شد و بدین طریق دو جریان در میان سرداران پیدا شد: یکی اعتدالی و میانه‌رو یا سرداری و دیگری افراطی و تندرو یا درویشی و شیخی. اختلافات داخلی سرداران از نظر دشمنان ایشان پوشیده نماند ولی این اختلافات هنوز مانع از آن نمی‌شد که مشترکاً عمل کنند. (طوغای تیمورخان آخرین ایلخان مغول، ایلچی نزد شیخ حسن و وجیه‌الدین مسعود فرستاد و تکلیف کرد که سر به اطاعت وی نهند ولی ایشان قبول نکردند(آملی، ۱۳۶۷، ص ۱۱۱-۱۱۲). طوغای تیمورخان با سپاهی از صحرائشینان مغول عازم حرب با سرداران شد و شیخ حسن و امیر مسعود نیز با سه هزار و هفتصد تن به طرف مازندران روان شدند و کنار آب گرگان لشکرگاه ساخته و ایلچی پیش پادشاه فرستادند. طوغای تیمورخان پاسخ داد: «مشتی روستایی می‌خواهید ما را مامور امر خود گردانید و مردم را فریب دهید» این پیکار در سال ۷۴۲ هجری با پیروزی کامل سرداران پایان یافت و سپاهیان ایلخان پراکنده شدند و امیر علی کاون، برادر طوغای تیمورخان کشته شد. پس از آن بعضی از مالکان وفئودال خراسان از جمله امیر محمد صاحب قهستان (کوهستان)، مطیع وجیه‌الدین مسعود

شدند. پس از این فتح نمایان سربداران کوشیدند تا قدرت خود را در سراسر خراسان بسط دهند (روحانی، ۱۰۰۱، ۱۳۴۶-۱۰۱۲).

عوامل و علل اجتماعی جنبش سربداران:

تصوف، خانقاه، زاویه: در باب تصوف و جنبه‌های اجتماعی آن در قرن هشتم هجری سخن فراوان است، گروهی تصوف دوره سربداران را تصوفی عصیانگر و ستیزه‌جو دانسته‌اند. و گروهی آن را انزوا پسند و عزلت‌گزین، اگر چه برخی از صوفیان روح تسلیم و احتیاط داشتند اما پاره‌ای از آنها هم مبارز و گستاخ بودند. داوری در باب کارنامه صوفیان سخت دشوار است آنچه هست تصوف دوره سربداران و یا حداقل اینکه تصوف قلمرو سربداران، تصوف مبارزه و تلاش بوده است، اگر گروهی از صوفیان مال‌پرست و شکمباره و دنیا خواه بوده‌اند، پاره‌ای از آنها زندگی مردمی داشته‌اند. بدون شک از ویژگیهای تصوف دوره سربداران، نقش و جنبه اجتماعی آن است، حرکت بسوی مردم و برای مردم. در قرن هشتم هجری مانند دیگر ادوار اسلامی بازار رباط و خانقاه و لنگر سخت‌گرم بوده است. هر صوفی‌ای مریدی چند داشت و یارانی هم. رباطها محل رفت و آمد جوانمردان، جوانان و مریدان بود، در هر محله‌ای خانقاهی، لنگری و زاویه‌ای چند وجود داشت. اگر در برخی از خانقاه‌ها، سخن‌آسماع و یا داستان‌های افسانه‌گونه حالات مشایخ صوفیه گفته می‌شد، در پاره‌ای از آنان «ادب حرب» و شناگری را هم می‌آموختند. بازگویی داستان‌های عامیانه و حالات بزرگان صوفیه در خانقاه‌ها رواج فراوان داشت. آمد و شد برخی از بزرگان دولت و سیاست به خانقاه‌ها، نفوذ سیاسی و اجتماعی صوفیان را دو چندان می‌نمود، گر چه پاره‌ای از آنان با اعیان و امیران در ارتباط بوده‌اند اما بیشتر آنها دنیا‌گریز و مردم‌خواه و اهل ستیز و عصیان، بودند. مریدان شنیدن کرامات منسوب به مشایخ سخت دل‌خوش می‌داشتند، چه بسا نفوذ صوفیان پاره‌ای از مریدان را به دلشورگی و اضطراب وا می‌داشت. در آستانه جنبش سربداران، شهر سبزوار دارای چندین خانقاه و رباط بود که توسط صوفیان اداره می‌شد. آنها از وجوهاتی که مردم می‌دادند معیشت خود و همراهان را می‌گذراندند. اینکه آیا خانقاه‌ها در دوره سربداران بهانه‌ای بوده است برای جوانمردان و پیشه‌وران که بوسیله آن به اهداف سیاسی و اجتماعی خود برسند؟ آیا همه خانقاه‌ها اینگونه بوده‌اند؟ در این باب تأمل فراوان لازم است. آنچه هست نگرش صوفیان در کیفیت اداره

خانقاه‌ها و زوایا تأثیر داشته است. آغازی که پاره‌ای از صوفیان مال‌اندوز بنا نهاده بودند، وسیله‌ای شد برای درویشان قرنهای بعد، مانند صفویان که از خاک به کاخ رسیدند و پاره‌ای از صوفیان مبارز هم زمینه را برای جنبش اجتماعی و اقتصادی حروفیه فراهم ساختند که سراپا رنگ مذهبی داشت. خلاصه سخن اینکه در آستان جنبش سربداران بیشتر صوفیان سبزوار اهل مبارزه بوده‌اند و بیدار و ره‌گزین. در سراسر دوره جنبش سربداران جای پا و اثر درویشان و صوفیان مبارز آشکار و پیداست. در آخرین سالهای حکومت ایلخان ابوسعید نارضایتی مردم روستا و شهر در خراسان به حد اعلا رسیده بود و هم در آن زمان واعظی پدید آمد که کوشید تا نهضت نارضیان را سامان دهد و از لحاظ فکری رهبری کند. واعظ مزبور یکی از شیوخ صوفیه و از مردم مازندران بود به نام شیخ خلیفه. جوانمردان یا اهل فتوت: بسیاری از مورخین از ارتباط جوانمردان با پیشه‌وران و اهل خانقاه سخن گفته‌اند و آنچه مسلم است اینکه در جنبش سربداران جوانمردان یافتیان، نقش مؤثر داشتند. جوانمردان که بیشتر آنها از صنعتگران و اهل حرف بوده‌اند، در قرن هشتم، نه فقط در ایران بلکه در بلاد دیگرمانند آسیای صغیر، سوریه و شمال افریقا تشکیلات و محافلی چند داشته‌اند. این گروه در ایران، به نام «جوانمردان» یا «فتیان» و یا «اهل الفتوة» و نیز گهگاه، به نام «شطار» و «صلوک» معروف شده‌اند و در آسیای صغیر به نام «اخی» یا «برادر» یاد گردیده‌اند. در باب جوانمردان و یافتیان، فتوت‌نامه‌هایی چند در دست هست که بیشتر آنها به فارسی است و بعضی به عربی و ترکی. خصوصاً در این میان فتوت‌نامه‌هایی که به ترکی نوشته آمده دارای اهمیتی بسزا است که در ایران کمتر شناخته شده است. از آنجا که جوانمردان یکی از گروه‌ها و سازمان‌هایی بودند که در جنبش سربداران دخالت داشته‌اند، در اینجا بگونه اختصار، از آراء و اندیشه اهل فتوت سخن به میان خواهد آمد و در تمام فتوت‌نامه‌ها (چه فارسی یا عربی و ترکی) می‌توان اندیشه و اهداف مشترک اهل فتوت را با کمی تغییر و تعبیر مشاهده نمود. وقتی از جوانمردان می‌پرسیدند که فتوت چیست و فتی کیست؟ می‌گفتند: فتی یا جوانمرد آن است که راست‌کردار باشد و از دروغ بهراسد و به ضعیفان به دیده شفقت بنگرد و با نفس خویش در ستیز باشد. در اینجا نباید نقش پهلوانان را در جنبش سربداران از یاد برد، در آن زمان در هر محله‌ای و ناحیه‌ای پهلوانانی چند بوده‌اند که نفوذ سیاسی و اجتماعی داشتند. مؤسس سربداران، پهلوانی بود به نام «عبد الرزاق باشتینی» و برپاکننده جنبش سربداران کرمان هم پهلوانی بود مبارز به نام «اسد کرمانی» این پهلوانان که

یار و یاور ضعفا و دشمن زورگویان زمان بودند، در میان مردم محبوبیتی بسزا داشتند و برخی از این پهلوانان از مریدان مشایخ صوفیه بوده و با خانقاه ارتباط داشتند. در قرن هشتم هجری نه فقط در سبزوار بلکه در سراسر ایران نقش جوانمردان آشکار و مشهود است و همه جا سخن از جوانمردان است. دستگیری ضعیفان، دفع و رفع عمال ستم‌باره ایلخانان، کمک به مستمندان و ضعیفان از کارهای جوانمردان و پهلوانان بود. در قرن هشتم هجری در سراسر دنیای اسلام بالاخص ایران و آسیای صغیر، جنبش جوانمردان به عنوان حرکت اصیل سیاسی-اجتماعی شناخته شده بود. مورخین عثمانی، از حکومت جوانمردان در آنکارا و قیصریه و قونیه، در قرن هشتم، به تفصیل سخن گفته‌اند و نیز از «اخی»‌ها و «غازیان» یاد کرده‌اند.

مروری بر ادبیات و پیشینه تحقیق

صوفیان مال‌اندوز بوده‌اند و اهل اجلال و شکوه. «ابن بطوطه» از شکوه خانقاه‌های آناتولی (آسیای صغیر) به تفصیل سخن می‌دارد که مفروش از قالی‌های ایران و دیبای رومی بوده است. «معین‌الدین اسفزاری» هم از زوایا و خانقاه‌های با شکوه هرات یاد می‌کند و مریدان چند بوده‌اند. در واقع تصوف در قرن هشتم چهره‌های متضاد و گوناگون داشته و در آن زمان در اوج و اعتلا بود. بسیاری از درویشان، دنیاپرست بودند و برخی هم مانند «شیخ حسن جوری» مبارز و عاصی. اگر پاره‌ای از صوفیان از مردم گریز داشتند، برخی از آنها به مردم پیوستند و در کنار آنان بودند. در آن زمان، یک چهره تصوف چهره اوج است و جلال، و چهره دیگر آن سقوط است و ملال. سقوط از این جهت که پاره‌ای از صوفیان از مال موقوفه به مکنت و جاه رسیدند و این برای مردم آزاده سخت ملال‌آور و رنج‌افزا بود و در حقیقت مریدان را از لباس اخلاص بدر می‌آورد. بسیاری از مورخین از ارتباط جوانمردان با پیشه‌وران و اهل خانقاه سخن گفته‌اند و آنچه مسلم است اینکه در جنبش سرداران جوانمردان یافتیان، نقش مؤثر داشتند. جوانمردان که بیشتر آنها از صنعتگران و اهل حرف بوده‌اند، در قرن هشتم، نه فقط در ایران بلکه در بلاد دیگر مانند آسیای صغیر، سوریه و شمال آفریقا تشکیلات و محافلی چند داشته‌اند. این گروه در ایران، به نام «جوانمردان» یا «فتیان» و یا «اهل الفتوة» و نیز گهگاه، به نام «شطار» و «صلوک» معروف شده‌اند و در آسیای صغیر به نام «اخی» یا «برادر» یاد گردیده‌اند. نهضت سرداران از چه جهت برای ما اهمیت دارد؟ مهم‌ترین نکته اش این است که این اولین و

موفق‌ترین نهضتی بود که علیه مغول‌ها در ایران به راه افتاد و توانست حکومت تشکیل دهد. این در حالی بود که جماعت قیام‌کننده شیعیان بی‌هق بودند و در آینده سیاسی ایران که این کشور شیعی می‌شود حکومت ۵۰ ساله سربداران اهمیتی مضاعف می‌یابد. از سویی دیگر باید توجه کرد که با فروپاشی خلافت عباسی و اسماعیلیان استیلای مذهبی گروه‌های رقیب شیعه اثنی عشری بهم خورده بود و جا برای "خودی نشان دادن این جریان با سربداران فراهم شد. (دیلات راب، ۱۹۶۴، ۳۷-۳۶۲)^۱ ضمن اینکه روحانیت سنی در طول حکومت دوم مغول‌ها با دستگاه حاکمه وارد معامله شده بود و تسلط مغول‌ها را مشروعیت بخشیده بود. در واقع مردم منتظر حرفی نو و حرکتی نوین در قالب مذهبی بودند که سربداران آن برآمده از انتظار بودند.

فرضیات

۱. شاخص حکومت سربداران با علماء رابطه معنی‌دار و مثبتی دارد.
۲. حکومت سربداران با صوفیه و فقهاء رابطه معنی‌دار و مثبت دارد.
۳. افزایش آموزش شیعی و عرفانی بر حکومت سربداران تأثیر مثبت دارد.

روش‌شناسی تحقیق

روش انجام تحقیق حاضر بر مبنای هدف تحقیق از نوع نظری و کاربردی می‌باشد. اما از لحاظ روش و ماهیت در دسته تحقیقات علی قرار دارد. در این تحقیق برآورد و تخمین‌های آماری مدل‌ها با استفاده از نرم افزار SPSS صورت می‌گیرد و روش تخمین مدل‌ها، ترکیب داده‌های رگرسیون - سری زمانی می‌باشد. در این تحقیق به بررسی میزان تأثیر حکومت سربداران بر آموزه‌های شیعی، آموزه‌های عرفانی، صوفیه، فقهاء در ایران برای ۳ شهر خراسان بین چند سالی براساس داده‌های آماری می‌باشد مورد بررسی واقع شده است.

یافته‌ها

برای معین کردن اینکه هر کدام از فرضیات چه قدر در حکومت سربداران تأثیر داشته از آزمون همبستگی پیرسون و رگرسیون خطی استفاده می‌کنیم.

جدول ۱- ضرایب رگرسیون آزمون رگرسیون

سطح معنی‌داری	آماره (t)	ضرایب استاندارد شده	ضرایب استاندارد نشده		مدل
			Std. Error	B	
فرضیات وابسته: حکومت سربداران					
۰/۳۷۹	۰/۸۸۳		۰/۲۶۹	۰/۲۳۷	مقدار ثابت
۰/۰۰۹	۲/۶۵۰	۰/۱۷۹	۰/۰۶۰	۰/۱۶۰	آموزه‌های شیعی
۰/۰۰۳	۳/۰۶۲	۰/۱۹۵	۰/۰۷۸	۰/۲۳۹	آموزه‌های عرفانی
۰/۰۰۰	۳/۸۷۸	۰/۲۹۱	۰/۰۸۱	۰/۳۱۴	علماء
۰/۰۰۲	۳/۰۹۵	۰/۲۱۸	۰/۰۷۰	۰/۲۱۴	صوفیه

جدول شماره ۲ نشان می‌دهد که مهم‌ترین عامل مؤثر بر حکومت سربداران و علماء، آموزه‌های شیعی و عرفانی است زیرا درکنار بقیه عوامل مهم‌ترین تأثیر مثبت را نشان داد. لیکن آموزه‌های شیعه نیز تأثیر مثبت درجه دوم را بر حکومت سربداران و علماء نشان داد. آموزه‌های عرفانی تأثیر مثبت درجه سوم و فقهاء تأثیر مثبت درجه چهارم را بر حکومت سربداران داشته‌اند.

جدول شماره ۲- آزمون فرضیات و روابط همبستگی بین متغیرها

شماره	فرضیات	میزان همبستگی	سطح معنی‌داری	آزمون با اطمینان... درصد
۱	حکومت سربداران	۶۷ .۰	۰۲ .۰	٪۹۵
۲	آموزه‌های عرفانی	۵۶ .۰	۰۱۳ .۰	٪۹۵
۳	آموزه‌های شیعی	۷۸ .۰	۰	٪۹۵
۴	صوفیه	۰۱۳ .۰	۰۶ .۰	٪۹۵
۵	فقهاء	۰۲۴ .۰	۰۸۴ .۰	٪۹۵

جدول شماره ۳- نتایج آزمون فرضیات و روابط همبستگی بین متغیرها

ردیف	فرضیه	نتایج آزمون
۱	بین حکومت سربداران و آموزه‌های شیعی همبستگی معنادار و خطی وجود دارد.	تایید
۲	بین حکومت سربداران و آموزه‌های عرفانی همبستگی معنادار و خطی وجود دارد.	تایید
۳	بین حکومت سربداران و صوفیه همبستگی معنادار و خطی وجود دارد.	تایید
۴	بین حکومت سربداران و فقهاء همبستگی معنادار و خطی وجود دارد.	تایید

با توجه به جدول شماره ۳ بین حکومت سربداران و علماء، آموزه‌های عرفانی و شیعی رابطه معنادار مثبت وجود دارد.

مدل الگو

تخمین تابع حکومت سربداران در ایران

با بررسی مطالعات تجربی که به بررسی حکومت سربداران پرداخته اند، در خصوص تصریح الگویی جهت بررسی حکومت سربداران و علماء بر آموزه‌های شیعی و عرفانی در ایران (این تحقیق) می‌توان به صورت زیر ارائه نمود:

۱- مدل اول: (آموزه‌های شیعی)

۲- مدل دوم: (آموزه‌های عرفانی)

۳- مدل سوم: (صوفیه)

۴- مدل چهارم: (فقهاء)

که در این رابطه‌ها t نشان دهنده زمان، I بیانگر استان می‌باشد و در مدل اول متغیر وابسته نیز آموزه‌های شیعی می‌باشد. در مدل دوم متغیر وابسته آموزه‌های عرفانی، در مدل

سوم متغیر وابسته صوفیه و در مدل چهارم تعداد فقهاء در نظر گرفته شده است. و متغیر مستقل ارائه شده در تمامی این مدل‌ها به صورت زیر بیان می‌گردد.
حکومت سربداران (U) : این شاخص از نسبت تعداد افراد حکومت سربداران به کل حکومت سربداران فعال بدست می‌آید.

مدل تحلیلی تحقیق

با توجه به مطالعه کارهای انجام شده در زمینه حکومت سربداران ساختار مدل طی دوره (۱۳۹۲ - ۱۳۹۰) برای بررسی حکومت سربداران و علماء بر آموزه‌های شیعی و عرفانی در ایران به صورت زیر در نظر گرفته می‌شود:

$$CR_{it} = f(, U_{it},)$$

که در این مدل متغیر وابسته عبارتست از آموزه‌های شیعی، آموزه‌های عرفانی، صوفیه و فقهاء به ازاء هر صد هزار نفر جمعیت حکومت و متغیرهای مستقل:
حکومت سربداران (U) : نسبت تعداد افراد حکومت سربداران به کل جمعیت حکومت (استان) به دست می‌آید.

تخمین مدل‌های رگرسیونی

تخمین معادله بستگی به فروضی دارد که در باره عرض از مبداء، شیب‌ها و خطای اخلاص دارد. در یک دسته بندی کلی چندین حالت می‌توان اتفاق بیفتد.

- عرض از مبداء، شیب‌ها در طول زمان و مقاطع ثابت بوده و جزء خطای اخلاص در طول زمان برای افراد مختلف متفاوت باشد.

- ضرایب شیب‌ها ثابت هستند اما عرض از مبداء در میان گروه‌های انفرادی فرق می‌کند.

- ضرایب شیب‌ها ثابت می‌باشند، اما عرض از مبداء در طول گروه‌های انفرادی و زمان تغییر می‌کند.

- همه ضرایب (عرض از مبداء و شیب‌ها) در میان گروه‌های انفرادی فرق می‌کند.

- عرض از مبداء همانند ضرایب شیب در میان گروه‌های انفرادی و زمان تغییر می‌کند.

همانگونه که مشاهده می‌شود هر یک از حالتها نسبت به حالت قبلی خود پیچیده تر می‌شود. حالت اول را به راحتی می‌توانیم با ادغام داده‌ها و تخمین معادله بالا با استفاده از حداقل مربعات معمولی (OLS) برآورد نماییم که نتیجه تخمین، عرض از مبدا و شیب ثابت برای همه واحدها انفرادی و همه زمانها می‌باشد.

اثرات زمانی

متغیرهای مجازی برای محاسبه اثرات استانی استفاده می‌شود، می‌توان برای تأثیر اثرات زمانی اجازه داد که تابع رگرسیون در طول زمان تغییر کند. این تغییر تابع رگرسیون در طول زمان به خاطر عواملی مانند پیامدهای خارجی و... صورت گیرد. مثال برای دوره زمانی تابع را به صورت زیر نوشت:

$$Y_{it} = \lambda_0 + \lambda_1 \beta^{t-1} + \beta X_{it} + U_{it}$$

مدل اول (آموزه‌های شیعی)

جدول ۴- نتایج حاصل از مدل (متغیر وابسته: آموزه‌های شیعی) به روش اثرات ثابت

متغیر	ضریب	آماره t	احتمال مربوطه	آماره‌های مهم
C	۲/۶۲**	۲/۰۳	۰/۰۴	F= ۱/۷۸ R ^۲ = ۰/۷۳ D. W = ۱/۹۶
LU	۰/۵۷*	۳/۱۰	۰/۰۰۴	

C: عرض از مبدأ

*: معناداری در سطح ۱٪

** : معناداری در سطح ۵٪

مدل اول (متغیر وابسته: آموزه‌های شیعی)

چنانچه ملاحظه می‌شود، متغیر حکومت سربداران در سطح ۱ درصد و با اطمینان بالای ۹۹ درصد معنی‌دار هستند. معنی داری کل مدل با توجه به آماره F به دست آمده و احتمال

مربوط به آن (۰/۰۴) در سطح ۵ درصد مورد تأیید قرار می‌گیرد. آماره ضریب تعیین بیان می‌کند که ۷۳ درصد تغییرات توسط عوامل حکومت سربداران توضیح داده می‌شود که بیانگر قدرت برازش نسبتاً بالای مدل است. با توجه به اینکه متغیرها کاملاً معنی‌دار بوده و علامت آنها مورد انتظار نظری می‌باشد، پس مشکل همخطی در مدل وجود ندارد. آماره مربوط به دوربین واتسون نیز عدم وجود خود همبستگی را مورد تأیید قرار می‌دهد. حکومت سربداران با آموزه‌های شیعی رابطه معنی‌دار و مثبتی دارد.

مدل دوم (متغیر وابسته: آموزه‌های عرفانی)

جدول ۵- نتایج از مدل (متغیر وابسته: آموزه‌های عرفانی) به روش اثرات ثابت

متغیر	ضریب	آماره t	احتمال مربوطه	آماره‌های مهم
C	۲/۶۸**	۲/۰۲	۰/۰۴	F=۳/۳۹ R ^۲ = ۰/۶۴ D. W = ۱/۹۴
LU	۰/۲۰**	۱/۹۹	۰/۰۳	

C: عرض از مبدأ

*: معناداری در سطح ۱٪

***: معناداری در سطح ۵٪

چنانچه ملاحظه می‌شود متغیر آموزه‌های عرفانی نسبی در سطح ۱ درصد و با اطمینان بالای ۹۹ درصد معنی‌دار بوده و متغیر در سطح ۵ درصد معنی‌دار هستند. معنی داری کل مدل با توجه به آماره F بدست آمده و احتمال مربوط به آن (۰/۰۳) در سطح ۱ درصد مورد تأیید قرار می‌گیرد. آماره ضریب تعیین بیان می‌کند که ۶۴ درصد تغییرات مربوط به آموزه‌های عرفانی توسط حکومت سربداران توضیح داده می‌شود که بیانگر قدرت برازش خوب مدل است. با توجه به اینکه متغیرها کاملاً معنی‌دار بوده و علامت آنها مورد انتظار نظری می‌باشد، پس مشکل همخطی در مدل وجود ندارد. آماره مربوط به دوربین واتسون نیز عدم وجود خود

همبستگی را مورد تایید قرار می‌دهد. با توجه به ضرایب متغیرها، یک افزایش یک درصدی در متغیر حکومت سربداران منجر به افزایش ۰/۲۰ درصدی در آموزه‌های عرفانی می‌شوند. در این مدل این‌گونه بیان می‌شود که حکومت سربداران بیشترین تاثیر بر آموزه‌های عرفانی داشته است.

مدل سوم (متغیر وابسته: صوفیه)

جدول ۶- نتایج حاصل از مدل (متغیر وابسته: صوفیه) به روش اثرات ثابت

متغیر	ضریب	آماره t	احتمال مربوطه	آماره‌های مهم
C	۲/۳۶	۰/۷۵	۰/۴۵	F= ۶/۳۳ R ^۲ = ۰/۷۱ D. W = ۲/۰۸
LU	۰/۱۹***	۱/۷۷	۰/۰۰۱	

C: عرض از مبدأ

***: معناداری در سطح ۰/۰۵

****: معناداری در سطح ۰/۰۱

چنانچه ملاحظه می‌شود، معنی داری کل مدل با توجه به آماره F بدست آمده و احتمال مربوط به آن (۰/۰۰۱) در سطح ۱ درصد مورد تایید قرار می‌گیرد. آماره ضریب تعیین بیان می‌کند که ۷۱ درصد تغییرات مربوط به صوفیه توسط حکومت سربداران توضیح داده می‌شود که بیانگر قدرت برازش نسبتاً بالای مدل است. با توجه به اینکه متغیرها کاملاً معنی‌دار بوده و علامت آنها موردانتظار نظری می‌باشد، پس مشکل همخطی در مدل وجود ندارد. آماره مربوط به دوربین واتسون نیز عدم وجود خود همبستگی را مورد تایید قرار می‌دهد. در میان متغیر مستقل اثرگذار بر صوفیه، حکومت سربداران بیشترین تاثیر را دارند.

مدل چهارم (متغیر وابسته: فقهاء)

جدول ۷ - نتایج حاصل از مدل (متغیر وابسته: فقهاء) به روش اثرات ثابت

متغیر	ضریب	آماره t	احتمال مربوطه	آماره‌های مهم
C	۱/۹۴*	۸/۴۱	۰/۰۰۰	F= ۲/۲۸ R ^۲ = ۰/۷۸ D. W = ۱/۷۸
LU	۰/۴۶*	۴/۸۱	۰/۰۰۰	

C: عرض از مبدأ

*: معناداری در سطح ۱٪

** : معناداری در سطح ۵٪

چنانچه ملاحظه می‌شود، معنی داری کل مدل با توجه به آماره F بدست آمده و احتمال مربوط به آن (۰/۰۰۰) در سطح ۵ درصد مورد تایید قرار می‌گیرد. آماره ضریب تعیین بیان می‌کند که ۷۸ درصد تغییرات مربوط به فقهاء که توسط حکومت سربداران توضیح داده می‌شود که بیانگر قدرت برآزش بالای مدل است. با توجه به اینکه متغیرها کاملاً معنی‌دار بوده و علامت آنها مورد انتظار نظری می‌باشد، پس مشکل همخطی در مدل وجود ندارد. آماره مربوط به دوربین واتسون نیز عدم وجود خود همبستگی را مورد تایید قرار می‌دهد.

نتیجه‌گیری

با توجه به فرضیه اول: «شاخص حکومت سربداران با تمامی متغیرهای وابسته رابطه معنی‌دار و مثبت دارد» و فرضیه دوم «حکومت سربداران با آموزه‌های شیعی و عرفانی رابطه معنی‌دار و مثبتی دارد» و همچنین فرضیه سوم «افزایش آموزش شیعی و عرفانی بر حکومت سربداران تاثیر مثبت دارد» متغیر توضیحی حکومت سربداران در سطح یک درصد و با اطمینان بالای ۹۹ درصد معنی‌دار هستند. می‌توان گفت یکی از مهم‌ترین عوامل تاثیرگذار بر آموزه‌های شیعی و عرفانی در شهرهای مختلف خراسان حکومت سربداران است. بطوری که در

متغیر توضیحی الگو بیشترین سهم را در تبیین تغییرات و نوسانات داشته است. این نتایج حاکی از آن است که در شهرهایی از خراسان که از حکومت بالاتری برخوردارند، آموزه‌های شیعی و عرفانی بیشتر می‌باشد و حکومت سربداران تاثیر مثبت بر آموزه‌های شیعی و عرفانی داشته است.

منابع

۱. آملی، شمس‌الدین محمود، *نفائس الفنون و عرایس العیون*، اسلامیه تهران، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۱۱۱ و ۱۱۲.
۲. پطروشفسکی. *نهضت سرداران خراسان*. ترجمه: کشاورز، کریم، انتشارات پیام، ۱۳۵۱، ص ۵۴.
۳. حقیقت، عبدالرفیع، *تاریخ جنبش سرداران و دیگر جنبش‌های ایرانیان در قرن هشتم هجری*. تهران ۱۳۵۸، ص ۲۴.
۴. روحانی، کاظم، «*نهضت پهلوان اسد خراسانی در کرمان*» مجله وحید، سال ۴، شماره مسلسل ۴۷ (آبان ۱۳۴۶)، ص ۱۰۰۱-۱۰۱۲.
۵. راوندی، مرتضی، *تاریخ اجتماعی ایران*، تهران، ۱۳۵۴، ص ۶۷-۸۷.
۶. مرتضوی، منوچهر، *مسائل عصر ایلخانان*، تبریز، انتشارات دانشگاه، بهمن ۱۳۵۸، ص ۳۱۲ به بعد.
۷. dilotraB V. V eondoran einezdivd v -ramaS ednak v ۱۳۶۵. g // . hc.
II. T. ayinenihcoS ۲. -ksom av ,۱۹۶۴, s ۳۶۲-۳۷

